

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ  
ДІВЧАТ У СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ  
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

*На основі архівних матеріалів в статті здійснено аналіз трудового виховання дівчат в середніх навчальних закладах Чернігівської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Досліджено мету, зміст, форми і методи трудової підготовки дівчат в середніх навчальних закладах Чернігівської губернії в означений період. Домінуюче місце у трудовій підготовці дівчат займали заняття рукоділлям, які мали безсумнівну цінність для загального розвитку учениць, підготовки їх до майбутнього життя та виховання у них важливих рис особистості – працелюбства, старанності, охайності, терплячості та наполегливості у роботі.*

**Ключові слова:** *трудове виховання, трудове навчання, трудова підготовка, рукоділля, Чернігівська губернія.*

**Постановка проблеми.** У сучасних умовах реформування освіти особливо великого значення набуває розробка теоретичних і практичних аспектів проблеми трудового виховання підростаючого покоління. Процес трудової підготовки особистості як педагогічна проблема, що має тісний зв'язок із соціально-економічним розвитком суспільства, постійно був у колі першочергових інтересів науковців, педагогів-практиків і методистів. Помітне посилення інтересу до цієї проблеми спостерігається і в сучасних умовах розбудови української держави, коли одним з головних завдань є відродження національної економіки, а отже й оновлення існуючої системи трудової підготовки молоді, яка потребує розробки якісно нових підходів до визначення її змісту, форм та методів.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є звернення до історико-педагогічного досвіду, в якому сконцентровано цінні здобутки вітчизняних і зарубіжних педагогів.

Глибоке вивчення й осмислення вітчизняного історико-педагогічного досвіду має велике значення для виявлення особливостей трудової підготовки учнів у різних регіонах України, їх подальшого узагальнення і творчого застосування в сучасних умовах.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить про те, що проблема трудового виховання завжди займала значне місце у вітчизняній педагогіці. У другій половині XIX ст. питання трудової підготовки молоді вивчалися та аналізувалися у працях П. Каптерєва, Т. Лубенця, В. Сабаніна, К. Цируля та ін. У XX ст. цю проблему досліджували С. Батишев, В. Борисенко, І. Бугаєвич, М. Котряхов, М. Пузанов. На сучасному етапі питання трудової підготовки молоді стали предметом вивчення А. Вихруща, М. Карелін, С. Мазуренко, В. Рак та ін., які розглядають різні аспекти теорії і практики трудового виховання школярів в Україні.

**Метою статті** є виявлення особливостей трудової підготовки дівчат у середніх навчальних закладах Чернігівщини (друга половина XIX – початок XX ст.).

**Виклад основного матеріалу.** У другій половині XIX ст. середніми світськими навчальними закладами, у яких могли здобувати освіту дівчата, були гімназії, прогімназії та приватні пансіони. У Чернігівській губернії перша жіноча гімназія була відкрита у 1871 р. на базі Чернігівського жіночого училища, заснованого у 1865 р. Першими Чернігівськими жіночими прогімназіями, заснованими у 1870 р. були Глухівська та Кролевецька. Протягом досліджуваного періоду у Чернігівській губернії функціонували 10 державних жіночих гімназій, 13 приватних та 2 державні і 4 приватні прогімназії. У другій пол. XIX ст. було відкрито лише 7 жіночих середніх закладів, а на поч. XX ст. цей процес значно інтенсифікувався – всього з 1900 р. по 1916 р. у Чернігівській губернії було засновано 19 державних і приватних

гімназій та прогімназій.

Якщо порівняти ці показники із кількістю аналогічних навчальних закладів в інших губерніях Київського навчального округу (Київській, Полтавській, Подільській, Волинській), то, необхідно зауважити, що за наявністю жіночих гімназій та прогімназій Чернігівська губернія стабільно посідала серед них третє місце. Так, наприклад, за даними на 1908 р., у Київському навчальному окрузі всього було 70 гімназій та прогімназій, у тому числі 26 – у Київській губернії, 17 – у Полтавській, 12 – у Чернігівській, 8 – у Волинській і найменше – 6 у Подільській губернії. Стосовно кількості гімназій і прогімназій, розміщених у повітових містах, то серед усіх губерній Київського навчального округу Чернігівська губернія займала друге місце.

Трудова підготовка дівчат у цих закладах здійснювалася під час занять рукоділлям, яке було обов'язковим предметом вивчення як у жіночих гімназіях, так і прогімназіях. Так, наприклад, у програмі для прогімназій, затвердженій Міністерством народної освіти 8 травня 1876 р., у кожному класі передбачалися години для рукодільних занять [1, с. 68].

Таке ж важливе місце посідало рукоділля і в програмах, за якими здійснювався навчально-виховний процес у гімназіях. Зокрема, у звітній документації попечителя Київського навчального округу за 1910 р. наголошувалося, що «рукоділля вивчалось у якості обов'язкового предмета. Від занять рукоділлям звільнялися лише ті учениці, для яких ці заняття, по слабкості зору чи з якихось інших фізичних вад, були шкідливими, причому для встановлення цього, зазвичай, вимагалось рішення лікаря» [2, с. 82].

Метою навчання рукоділлю у середніх загальноосвітніх закладах була підготовка дівчат до майбутньої трудової діяльності в ролі дружини, матері, домашньої господині, виховательки, здатної раціонально вести господарство, виготовляти для себе і своєї сім'ї різноманітні речі домашнього вжитку.

Згідно з Положенням про гімназії та прогімназії, затвердженим 24 травня 1870 р., на рукодільні заняття відводилося від 1 до 3-х годин на тиждень. Починаючи із 1884 р., загальна кількість годин, відведених на рукоділля,

збільшилась і становила три години на тиждень у кожному класі. За роками навчання співвідношення годин було таким: у перші 4 роки на в'язання виділялося 25 годин на рік, на шиття – 35 годин на рік. На п'ятому році навчання 24 години відводилося для крою та шиття, 16 годин – на вишивання. Шостий і сьомий роки навчання у гімназії присвячувалися поглибленому вивченню крою та шиття і виготовленню більш складних моделей дитячого та дорослого одягу.

Так, наприклад, у звітній документації Ніжинської приватної гімназії П. Кушакевич зазначалося, що «заняття по класах (з 3 по 7) ведуться згідно зі встановленою для жіночих гімназій Міністерством народної освіти таблицею тижневих уроків. На уроках рукоділля учениці вправляються у виготовленні предметів першої необхідності, домашнього плаття і білизни, а в 6 і 7 класах займаються кравецькою справою» [3, арк. 98].

Добросовісне ставлення до своєї роботи і тривале перебування на одному робочому місці було характерним для більшості вчительок, які викладали рукоділля у жіночих гімназіях Чернігівської губернії. Загалом, необхідно відмітити, що викладачам рукоділля призначалася заробітна плата, розмір якої коливався в межах 120–360 крб. і залежав від кількості проведених річних уроків, числа учениць, типу навчального закладу, місця його розміщення та ін.

Не дивлячись на те, що у багатьох гімназіях, як наприклад, у Чернігівській, Борзнянській не було спеціалізованих рукодільних класів, у викладанні рукоділля були безсумнівні переваги, які стосувалися змістового та методичного аспектів цього навчального предмета. Характеризуючи організаційні засади рукодільних занять, попечитель Київського округу зазначав у звіті, що «викладання рукоділля велось згідно з програмою і переслідувало, головним чином, потреби домашнього вжитку; з цією метою зверталася серйозна увага на належну постановку крою і на вироблення уміння працювати на швейній машині» [4, с. 83].

Основною організаційною формою навчання був урок, який характеризувався подовженою тривалістю. Домінували фронтальні види робіт,

які передбачали одночасне виконання всіма ученицями з однакового матеріалу однієї і тієї ж технологічної операції. З боку вчительки зверталася постійна увага на правильність і точність виконуваних дій. Після того, як прийоми були відпрацьовані на тренувальних зразках, учениці переходили до виготовлення виробів, починаючи з найпростіших (дитячі сорочки, фартухи) і завершуючи більш складними (жіночі і чоловічі сорочки, спідниці, та ін.).

Крім традиційних, програмних (в'язання, шиття, вишивання) видів рукоділля, в окремих гімназіях, вивчалось додатково ще й вишукане рукоділля. Для прикладу можна назвати Новозибківську жіночу гімназію. Займаючись вишуканим рукоділлям, гімназистки освоювали такі витончені види робіт, як вишивання гладдю, виготовлення мережива, в'язання декоративних серветок тощо. Крім Новозибківської гімназії, вишукане рукоділля з 1912 р. стало викладатися у Борзнянській приватній гімназії М. Тимченко, а з 1915 р. – у Конотопській гімназії О. Журид.

Рукоділлям займалися учениці і в Ніжинській приватній гімназії П. Кушакевич: «На уроках рукоділля учениці навчалися кроїти та шити, виготовляли домашній одяг і білизну, вишивали, в'язали та ін. Крім того, учениці виготовляли для воїнів діючої армії і для поранених білизну» [5, арк. 19]. Викладала рукоділля у Ніжинській приватній гімназії П. Кушакевич впродовж 23 років (з 1881 р.) М. Васильєва, пізніше її змінила Н. Гуринова, яка закінчила Вітебську жіночу гімназію. Для того, щоб викладати рукоділля, вона витримала додатково спеціальний іспит на звання вчительки рукоділля [6, арк. 482]. За даними на 1909 р., рукоділля навчалось у Ніжинській гімназії П. Кушакевич 242 учениці, середня успішність їх на кінець навчального року становила 98,76 %, тобто за одиничними випадками, всі гімназистки досить успішно освоювали рукоділля справу [6, арк. 23].

У Ніжинській гімназії Г. Крестинської рукоділлям займалися практично всі учениці з підготовчого по сьомий клас включно. Переважна більшість з них отримували за рукодільні заняття оцінки «відмінно» та «добре», приблизно третина учениць навчалась на «задовільно» і лише в окремих випадках як

виняток виставлялася за рік оцінка «незадовільно». Загалом, переходячи із класу в клас, учениці показували по рукоділлю успішність 100 % або ж близьку до цього показника [7, арк. 4] .

Необхідно підкреслити, що така ж ситуація щодо рукодільних занять спостерігалася і в інших жіночих гімназіях Чернігівської губернії. Так, наприклад, у звітній документації за 1916 р. Менської приватної прогімназії М. Мерної зазначалося, що «рукоділлям займалися всі учениці, за програмою пройдено все, виготовлялися речі домашнього вжитку, загалом задовільно, у старшому класі добре» [8, арк. 4]. У Ніжинській гімназії П. Кушакевич теж з року в рік фіксувалося успішне освоєння ученицями рукодільної справи.

Ще одним, досить інформативним показником ефективності рукодільних занять, була участь чернігівських гімназисток у роботі виставок, які влаштовувалися різними товариствами. Зокрема, у 1915 р. Чернігівська жіноча гімназія Н. Заостровської отримала золоту медаль на Київській Всеросійській виставці за учнівські роботи з рукоділля. У фондах Ніжинського відділу ДАЧО міститься інформація про участь Ніжинської приватної гімназії Г. Крестинської у роботі Київської виставки експонатів із рукоділля [9, арк. 127].

У виховному плані важливою формою роботи, досить поширеною в Чернігівській губернії, було проведення силами гімназистів благодійних вечорів, на яких експонувалися рукодільні вироби. Так, наприклад, у 1916 р. ученицями Сосницької жіночої гімназії разом із гімназистами чоловічої гімназії був влаштований благодійний вечір і ярмарок рукодільних робіт. Прибуток від проданих рукодільних виробів призначався для пасхальних подарунків воїнам [10, с. 15].

Аналізуючи зміст трудової підготовки дівчат у середніх навчальних закладах Чернігівської губернії, необхідно вказати на появу спеціального Циркуляру по Київському навчальному округу за № 66 від 21 березня 1912 р., у якому зазначалося «про введення в курс жіночих середніх навчальних закладів домоведення, яке може викладатися у жіночих гімназіях з VI чи VII класу, а в прогімназіях – у IV семестрі V класу». Згідно з вищенаведеним Циркуляром

курс домоведення включав: кулінарне мистецтво, догляд за одягом, догляд за приміщенням. 3 липня 1916 р. був виданий новий закон про реформу жіночих гімназій, згідно з яким при них дозволялося відкривати різноманітні курси (педагогічні, бухгалтерські, поштово-телеграфні, домоведення). Впровадження вищенаведених документів у середні навчальні жіночі заклади Чернігівської губернії планувалося здійснити шляхом влаштування при окремих гімназіях курсів домоведення та кулінарії.

Важливо підкреслити, що, як повітові, так і губернська земська управа постійно брали діяльну участь у справі організації жіночої освіти в губернії і, насамперед, ця турбота виявлялася у систематичних асигнуваннях на утримання цих навчальних закладів.

**Висновки.** Таким чином, домінуюче місце у трудовій підготовці дівчат в прогімназіях та гімназіях займали заняття з рукоділля, які мали обов'язковий, систематичний характер. Потрібно констатувати їх безсумнівну цінність для загального розвитку учениць, підготовки їх до майбутнього життя та виховання у них важливих рис особистості – працелюбства, старанності, охайності, терплячості та наполегливості у роботі. Крім того, такі заняття сприяли вихованню естетичних смаків дівчат і розвитку їх творчих здібностей.

#### **Використані джерела:**

1. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (XIX – початок XX ст.): Монографія. Київ, 1993. 173 с.
2. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1908 год. Киев, 1909. С. 1–62.
3. Годовой отчет Нежинской женской гимназии за 1904 год. *Держархів Чернігівської обл.* Ф. 1234. Оп. 1. Спр. 30. 230 арк.
4. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии женских гимназий и прогимназий за 1910 год. К., 1911. С. 1–96.
5. Годовой отчет гимназии за 1914 г. *Держархів Чернігівської обл.* Ф. 1234. Оп. 1. Спр. 94. 58 арк.

6. Годовой отчет гимназии с приложением за 1909–1911 г. *Держархів Чернігівської обл.* Ф. 1234. Оп. 1. Спр. 56. 498 арк.
7. Отчет о состоянии Нежинской прогимназии за 1907 г. *Держархів Чернігівської обл.* Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 3. 26 арк.
8. Отчеты о состоянии частных учебных заведений за 1916 год, *ЦДІА України.* Ф. 707. Оп. 259. Спр 330. 8 арк.
9. По ходотайству Нежинской городской думы об открытии в г. Нежине 2-й мужской гимназии. *Держархів Чернігівської обл.* Ф. 145. Оп. 1. Спр. 752. 240 арк.
10. Сосницкая женская гимназия. *Черниговская земская неделя.* 1916. № 7. С. 15.

**Ogienko D.**

**ORGANIZATION-METHODICAL BASES OF LABOUR EDUCATION OF THE GIRLS' IN SECONDARY SCHOOLS CHERNIHIV PROVINCE (OF THE XIX CENTURY – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)**

*The article analyzes the principles of girl's labor education in secondary school of Chernihiv province on archive materials and scientific literature (the second half of the XIX century- the beginning of the XX century). Is carried out socio-economic, cultural and educational prerequisites for this process are distinguished a division of the process of labour education formation is carried out: first period – the 60-s of the XIX century – the end of the 80-s; the second period: the end of the 80-s of the XIX century – the beginning of the XX century.*

*We investigated purpose, content, forms and methods of girl's labor preparation in average general education in secondary school of Chernihiv province during that period. The dominant place of girl's labor training was occupied by handicraft classes, which were mandatory and systematic. The purpose of learning the needlework was the girl's preparation for future life as a wife, a mother, an educator who can be a good householder, who can make a variety of things for the family. Handicraft lessons covered the following sections as cutting and sewing, knitting and embroidery.*

*The main organizational form of training was a lesson, besides there was a home independent work. Handicraft classes were conducted by specially trained teachers. Dominant learning methods were a front conversation, briefing, explanation, demonstration of samples of products and practical work.*



*The regional traditions of labor training are singled out. Analyzed the positive effects of craft classes, manual labor, handicraft and agricultural occupations as important components of educational-upbringing function. Undoubted handicraft classes had a great value for the general development of students, preparing them for the future life and for mating their important personality traits such us diligence, precision, patience and perseverance in work. In addition such activities contributed formation of aesthetic tastes among the girls and development creative abilities among them.*

**Key words:** *labour training, labour education, needlework, handicraft, Chernihiv province.*

*Стаття надійшла до редакції 16.03.2018 р.*